

Κ.Π. ΚΑΒΑΦΗΣ

Ο «έρωτας θανάτου» και οι κρυφές εξεγέρσεις

«Ω έρωτα! Ω ζωή!

Όχι ζωή, αλλά έρωτας θανάτου!»

«Ρωμαίος και Ιουλιέτα»,

Πράξη 4^η, Σκηνή 5^η

Πώς να διαβάσουμε τον Καβάφη στον 21^ο αιώνα; Υπάρχει «πολιτική» ανάγνωση του ποιητή της «Ιθάκης»; Κι αν ναι, μπορεί αυτή η ανάγνωση να μείνει περιχαρακωμένη σε ένα κλειστό σύστημα ιδεολογικοπολιτικών αναφορών και κανόνων;

Όλος ο συνειδητός βίος του Καβάφη στάθηκε μια **μελέτη θανάτου**, μια ακροβασία μεταξύ έρωτα και θανάτου, με τη συνείδηση άγρυπνη μπροστά στην «ατελεύτητη απελπισία»¹ που γεννάει, όχι το φαινόμενο ζωή αυτό καθ' αυτό, αλλά η έγκλειστη ζωή στα «Τείχη» του σύγχρονου αστικού πολιτισμού. Κι αν ο ποιητής της επιστροφής στο «μεγάλο Τίποτε»² δέχτηκε τη «ρετσινιά του παρακμιά»³, το έργο του, διαμορφώνοντας μια **utopia negativa**⁴, αναζητά επίμονα μια κατάφαση για τη ζωή, τον άνθρωπο, τον έρωτα και τον κόσμο, την οποία όμως θα ήθελε να κερδίσει μέσω της άρνησης, της οξύτητας της ειρωνείας και, βέβαια, της διαρκούς παρουσίας του θανάτου.

Το έργο του διαμορφώνει ένα ιδιόμορφο ερωθανάτειο σύμπλεγμα όπου το θετικό πρόταγμα της ανθρώπινης χειραφέτησης δεν υπάρχει παρά μόνο ως άρνηση, ως κριτική ενός κόσμου ολοκληρωτικά στερημένου ελεύθερης σκέψης και βούλησης. Στον Καβάφη η θετική όψη του κόσμου είναι ριζικά απύσχα – διαφαίνεται ίσως σε κάποιες σχισμές φωτός της ερωτικής

¹ Κ.Π. Καβάφη *Τα Ποιήματα (1897-1918)*, επίμελεια Γ.Π. Σαββίδη, τόμ.Α', σελ.125, εκδ. Κέδρος.

² «Τα άλογα του Αχιλλέως», ο.π., τ.Α', σελ.114

³ Χριστίνα Ντούνια: «Η δεκαετία του '20. Από την ποίηση της παρακμής στην κοινωνική αμφισβήτηση», στον τόμο «Για μια ιστορία της ελληνικής λογοτεχνίας του 20^{ου} αιώνα», σελ.67, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, 2012

⁴ Ο όρος ανήκει στον Μικαέλ Λεβί. Βλ. Μικαέλ Λεβί: «Λύτρωση και Ουτοπία», σελ. 117, εκδ. Ψυχογιός, Αθήνα, 2002.

επιθυμίας και του πάθους για το σώμα του άλλου – και είναι αυτή ακριβώς η απουσία θετικού οράματος που ορίζει τη ζωή των ανθρώπων ως ξεπεσμένη και στερημένη νοήματος. Ο νεαρός Μαρξ θα γράψει αντίστοιχα:

*«(...) θάνατος κι έρωτας είναι οι μύθοι της αρνητικής διαλεκτικής, γιατί η διαλεκτική είναι το εσώτερο απλό φως, το διαπεραστικό μάτι του έρωτα, η εσώτερη ψυχή, που δεν καταπνίγεται από το κορμί της ύλης και των διχασμών της, ο εσώτερος τόπος του πνεύματος. Ο μύθος της διαλεκτικής είναι, λοιπόν, ο έρωτας, όμως η διαλεκτική είναι και ο ορμητικός χείμαρρος, που συντρίβει τους πολλούς και τα όριά τους, που ανατρέπει τις αυτοτελείς μορφές, καταποντίζοντας τα πάντα στο ένα και μοναδικό πέλαγος της αιωνιότητας. Ο μύθος της διαλεκτικής είναι, λοιπόν, ο θάνατος (...)».*⁵

Στον Καβάφη συνυπάρχουν αλληλοσυγκρουόμενα το όνειρο της ελευθερίας (ελευθερία του σκέπτεσθαι και ελευθερία του πράττειν, συλλογικά και ατομικά) και η επίγνωση της βαθιάς αλλοτρίωσης και αλλοίωσης του ανθρώπου στο τρομερό σύμπαν του αστικού κόσμου. Δεν πρόκειται, βέβαια, μονάχα για την αποξένωση του ανθρώπου από το άμεσο προϊόν της εργασίας του, ίδιον της καπιταλιστικής παραγωγής, αλλά, πολύ περισσότερο για μια μορφή δομικής αλλοτρίωσης που προκύπτει από την ύπαρξη του ανθρώπου στον αλλοτριωτικό (και αλλοτριωμένο) αστερισμό της αστικής κοινωνίας.

Είναι προς τιμήν μιας μερίδας του μαρξιστικού χώρου, που ήδη από τη δεκαετία του '50 διαφώνησε με τον πρόχειρο ορισμό του Καβάφη ως ποιητή της παρακμής και προσπάθησε να εμβαθύνει στη σκέψη και τη λειτουργία του ποιητή. Ας δούμε τι γράφει ο Μανώλης Λαμπρίδης στην *Επιθεώρηση Τέχνης* τον Ιούλιο του 1955:

«Ο Καβάφης και ο Καρυωτάκης [...] δεν είναι ποιητές της ιδεολογίας των κλωνιζομένων κυριάρχων. [...] Εκφράζουν την παρακμή απέξω. Η στάση τους είναι αποδοκιμασία, χλευασμός, μνηκτισμός των «αξιών», περιφρόνηση και αηδία. Δεν ανήκουν ηθικά στην άρχουσα τάξη και δεν την εκπροσωπούν καλλιτεχνικά. Βρίσκονται αντιμέτωποι της – και όταν ακόμα στέκονται στο κενό, είτε γιατί το κενό υπάρχει αντικειμενικά είτε γιατί οι ίδιοι δεν είναι από την πάστα των αγωνιστών, είτε και για τα δυο. [...] Αναμφισβήτητα, και ο Καβάφης και ο Καρυωτάκης «βγαίνουν» από

⁵ Karl Marx: «Διαφορά της δημοκρίτειας και επικούρειας φυσικής φιλοσοφίας», σελ.245, εκδ. Γνώση, Αθήνα, 1983.

την παρακμή. Όχι όμως λογικά αλλά διαλεκτικά. Όχι σαν θέση συντηρητική του φθίνοντος, παρά σαν άρνησή του»⁶.

Υπάρχει ένα βασικό χαρακτηριστικό στην **απαισιοδοξία** του Καβάφη. Η ποίησή του δεν προτείνει μια παθητική και άνευ όρων παράδοση του ανθρώπου στο μοιραίο, όπου η μόνη διέξοδος είναι η αναχώρηση από τη ζωή και τον αγώνα. Η ποίησή του δεν είναι ηττοπαθής. Ο Καβάφης αντικρίζει το ανθρώπινο ον ως ριζικά αντιμέτωπο με το αναπόφευκτο του θανάτου και το σαφές ενδεχόμενο της ήττας – της κάθε μορφής ήττας – αλλά απαιτεί θάρρος, καθαρό μυαλό και τόλμη μπροστά στο συντελεσμένο γεγονός:

«(...)μη ανωφέλετα θρηνήσεις,

Σαν έτοιμος από καιρό, σα θαρραλέος,

αποχαιρέτα την, την Αλεξάνδρεια που φεύγει.

Προ πάντων να μη γελασθείς, μην πεις πως ήταν

ένα όνειρο, πως απατήθηκεν η ακοή σου,

μάταιες ελπίδες τέτοιες μην καταδεχθείς».⁷

Η θαρραλέα και διαυγής αντιμετώπιση του τετελεσμένου δεν παραλύει τον άνθρωπο. Μπορεί η ήττα να είναι προ των πυλών, μπορεί ο αγώνας να αποβεί τελικά μάταιος και το τέλος μοιραίο. Αυτό, όμως, που έχει σημασία, που νοσηματοδοτεί εκ νέου την ανθρώπινη ζωή σ' έναν κόσμο άδειο από θεούς και θεολογίες, είναι η αξία του ίδιου του αγώνα, η τιμή του να πολεμήσει κανείς...

«(...)έστω κι αν προβλέπουν (και πολλοί προβλέπουν)

πως ο Εφιάλτης θα φανεί στο τέλος,

κ' οι Μήδοι επί τέλους θα διαβούνε.»⁸

Εκείνο που πράγματι αξίζει είναι ο αγώνας ή η πορεία, παρά το τελικό αποτέλεσμα:

«(...)Η Ιθάκη σ' έδωσε τ' ωραίο ταξίδι.

⁶ Μανόλης Λαμπρίδης, «Il gran rifiuto», Επιθεώρηση Τέχνης, τχ. 7 (Ιούλιος 1955), σ.37.

⁷ «Απολείπειν ο Θεός Αντώνιο», ο.π., τ.Α', σελ.26

⁸ «Θερμοπύλες», ο.π., τ.Α', σελ. 107

Χωρίς αυτήν δεν θα' βγαινεις στον δρόμο.

Αλλα δεν έχει να σε δώσει πια.

Κι αν πτωχική την βρεις, η Ιθάκη δεν σε γέλασε.

Έτσι σοφός που έγινες, με τόση πείρα,

ήδη θα το κατάλαβες η Ιθάκες τι σημαίνουν.»⁹

Η διαρκής παρουσία, η διαρκής επίγνωση του θανάτου στην ποίηση του Καβάφη ορίζει το πρίσμα υπό το οποίο ο ποιητής αντικρίζει την ίδια τη ζωή. Ο θάνατος, το πέρας, η οριστική Σιωπή... Το ατελείωτο κενό... Ο άνθρωπος είναι διαρκώς εκτεθειμένος μπρος στο ενδεχόμενο του ανά πάσα στιγμή επερχόμενου θανάτου – όχι μονάχα του βιολογικού θανάτου, αλλά και του ηθικού, του συνειδησιακού, του ψυχικού, ακόμα και του κοινωνικού θανάτου.

Αυτή, όμως, η διαρκής επίγνωση του θανάτου είναι και το βασικό υλικό του ποιητή στην προσπάθεια που αναλαμβάνει προς μια καθολική απομάγευση του κόσμου. Μέσα απ' αυτό το πρίσμα φαίνεται μάταιη «η πολλή συνάφεια του κόσμου, (...) των σχέσεων και των συναναστροφών η καθημερινή ανοησία»¹⁰, η ανώφελη ματαιοδοξία, το κυνήγι της δόξας και του πλουτισμού, η διαφθορά των πολιτευτών, η βαθιά ηθική κατάπτωση του «μικρού ανθρώπου» του σύγχρονου κόσμου.

Δια της αρνητικής οδού, ο ποιητής, με όπλα το ζωικό και δημιουργικό ορμέφυτο του έρωτα, επιχειρεί μια ριζική ανανοηματοδότηση της ζωής. Αντιπροτείνει τη θερμοκρασία του χρόνου της ψυχής, την απελευθέρωση του πάθους και της συγκίνηση του σώματος, την αναζήτηση της αλήθειας της κάθε στιγμής, αλλά και τη συνειδησιακή διαύγεια, τη συνεπή σχέση του ανθρώπου προς τον εαυτό του και προς τον άλλον απέναντί του, τον ενδεχομένως ανοίκειο, ξένο και διαφορετικό, αλλά και τόσο οικείο και κοντινό, πλασμένο από τα υλικά του ερωθανάτειου ανθρώπινου δράματος. Ο ποιητής δεν νοσταλγεί την Ιθάκη, η Άρνηση γι' αυτόν είναι συνώνυμη της ελευθερίας. Στην προσπάθεια του να συγκρουστεί με κάθε μορφή ανθρώπινης αλλοτριώσης, αρνείται ρητά κάθε προοπτική παραδείσου, επίγειου ή επουράνιου. Τελικά, τίποτα και κανείς, μήτε ο θεός μήτε η φύση, δεν δίνουν στον άνθρωπο την ελευθερία του. Τη δίνει ο ίδιος στον εαυτό του, ο άνθρωπος θεσπίζει τον κανόνα του, τον «νόμο» του της ζωής του.

⁹ «Ιθάκη», ο.π., τ.Α', σελ.29 - 30

¹⁰ «Όσο Μπορείς», ο.π., τ.Α', σελ.31

Το ερωτικό στοιχείο είναι μόνιμη και κύρια πηγή έμπνευσης για τον Καβάφη. Ερωτισμός πνευματικός και σωματικός. Ο Γ.Π. Σαββίδης γράφει: «(...) πέρα από τις τυφλές χειρονομίες των ανθρώπων και πέρα από τις απατηλές βουλές των θεών, υπάρχει πάντα το είδωλο ενός νέου σώματος – η αφθαρσία του ενσαρκωμένου λόγου, που για τον ποιητή ενδεχομένως κατορθώνεται και πάντως προσεγγίζεται με τη μεταμόρφωση της σάρκας σε λόγο»¹¹.

Η μεταμόρφωση της σάρκας σε λόγο, ο λόγος ως πηγή της ηδονής, η ηδονή ως γέννημα της μνήμης... Ο Καβάφης στα ερωτικά του ποιήματα δεν στέκεται μονάχα στην ένταση μιας συγκεκριμένης στιγμής. Επαναφέρει στη μνήμη του ξανά και ξανά, αναπολεί τις ηδονές που απόλαυσε κι επίμονα τις ξαναζει στην οθόνη του μυαλού του:

«Επέστρεφε συχνά και παίρνε με,
αγαπημένη αίσθησις επέστρεφε και παίρνε με –
όταν ξυπνά του σώματος η μνήμη,
κ' επιθυμία παληά ξαναπερνά στο αίμα·
όταν τα χείλη και το δέρμα ενθυμούνται,
κ' αισθάνονται τα χέρια σαν ν' αγγίζουν πάλι.
Επέστρεφε συχνά και παίρνε με την νύχτα,
όταν τα χείλη και το δέρμα ενθυμούνται...»¹²

Κάποτε, μάλιστα, οι ηδονικές στιγμές υπήρξαν τόσο έντονες, η ανάμνησή τους είναι τόσο δυνατή, που ακόμα και χρόνια μετά ο ποιητής τις ζει στη μνήμη του με την ίδια ακριβώς ένταση:

«(...) Σάρκας απόλαυσις ανάμεσα
στα μισοανοιγμένα ενδύματα·
γρήγορο σάρκας γύμνωμα – που το ίνδαλμά του
είκοσι έξι χρόνους διάβηκε· και τώρα ήλθε
να μείνει μες στην ποίησιν αυτή».¹³

¹¹ Εισαγωγικό σημείωμα, ο.π., τ.Α', σελ.14

¹² «Επέστρεφε», ο.π., τ.Α', σελ. 60

Η μνήμη στην ποίηση του Καβάφη δεν είναι μια απλή μορφή αναπόλησης. Είναι εγγεγραμμένη στο σώμα, σε κάθε του κύτταρο, είναι μνήμη σωματική, μνήμη συναισθηματική· το παραμικρό ερέθισμα τη ζωντανεύει και ο ποιητής ταξιδεύει ελεύθερα μες στις ατραπούς της, βιώνοντας ξανά και ξανά στιγμές, συναντήσεις, συμβάντα που στιγμάτισαν τον ίδιο, αλλά και το έργο του:

*«Σώμα, θυμήσου όχι μόνο το πόσο αγαπήθηκες,
 όχι μονάχα τα κρεβάτια όπου πλάγιασες,
 αλλά κ' εκείνες τες επιθυμίες που για σένα
 γυάλιζαν μες στα μάτια φανερά,
 κ' ετρέμανε μες στην φωνή — και κάποιο
 τυχαίον εμπόδιο τες ματαίωσε.
 Τώρα που είναι όλα πια μέσα στο παρελθόν,
 μοιάζει σχεδόν και στες επιθυμίες
 εκείνες σαν να δόθηκες — πώς γυάλιζαν,
 θυμήσου, μες στα μάτια που σε κύτταζαν·
 πώς έτρεμαν μες στην φωνή, για σε, θυμήσου, σώμα.»¹⁴*

Ο ερωτικός λόγος του Καβάφη είναι βαθύτατα τολμηρός, χωρίς ποτέ να εκχυδαΐζεται. Ο ποιητής τολμά και κατεβαίνει στις βαθύτερες σιβάδες της ερωτικής επιθυμίας, ξανασυναντάει τις σκιές του παρελθόντος, συνομιλεί μαζί τους, γεύεται, οσφραίνεται και ξαναζεί τις μυρωδιές, τους ήχους, τα αγγίγματα, την ένταση μιας ερωτικής συνάντησης. Μιλά ανοιχτά για τον έρωτα, την ηδονή, το σώμα, για διαστάσεις της ανθρώπινης ύπαρξης καταπιεσμένες ή απωθημένες στον αστικό κόσμο, ή ακόμα και διαστροφικά απελευθερωμένες¹⁵ με άφθονη δόση υστερίας, ακριβώς λόγω της δομικής τους καταπίεσης.

Με την έννοια αυτή, στην ερωτική ποίηση του Καβάφη υπάρχει ένα υπόγειο, σιωπηλό εξεγερσιακό στοιχείο. Η ανάδειξη της ομοφυλοφιλίας, της ηδονής, της λατρείας του σώματος, καταφέρνει ένα σημαντικό

¹³ «Να Μείνει», ο.π., τ.Β', σελ.14

¹⁴ «Θυμήσου, Σώμα...», ο.π., τ.Α', σελ.95

¹⁵ βλ. τη σύγχρονή μας έξαρση της πορνογραφίας

πλήγμα στα ήθη της εποχής, αλλά και στα διάφορα συντηρητικά λογοτεχνικά ρεύματα. Ο ποιητής χτυπάει τον αστικό και μικροαστικό συντηρητισμό και φόβο κι επιτίθεται στην επιβεβλημένη κρυψίνια και απώθηση του ερωτισμού με τα όπλα της σάρκας, της λαγνείας, της μνήμης και των αισθήσεων. Αντικρίζει το ανθρώπινο σώμα χωρίς περιορισμούς, το αφήνει έκθετο, με τις αισθήσεις του ανοιχτές, στο άπλετο φως της ερωτικής επιθυμίας...

Το υπόγειο ρεύμα **σιωπηλής εξέγερσης** διαπερνά το έργο του Καβάφη και στην κριτική του προς τον μικρό καθημερινό άνθρωπο, τον άνθρωπο του μέσου όρου, είτε πρόκειται για το πλήθος –

«Είν' η προσπάθειές μας, των συφοριασμένων·

είν' η προσπάθειές μας σαν των Τρώων.

Κομμάτι κατορθώνουμε· κομμάτι

παίρνουμ' επάνω μας· κι αρχίζουμε

νάχουμε θάρρος και καλές ελπίδες.

Μα πάντα κάτι βγαίνει και μας σταματά.

Ο Αχιλλεύς στην τάφρον εμπροστά μας

βγαίνει και με φωνές μεγάλες μάς τρομάζει. —

(...)

Αλλ' όταν η μεγάλη κρίσις έλθει,

η τόλμη κι η απόφασίς μας χάνονται·

ταράττεται η ψυχή μας, παραλύει·

κι ολόγυρα απ' τα τείχη τρέχουμε

ζητώντας να γλυτώσουμε με την φυγή.»¹⁶,

είτε πρόκειται για βασιλείς και ανώτερους άρχοντες –

«Σαν τον παραίτησαν οι Μακεδόνες

---

¹⁶ «Τρώες», ο.π., τ.Α', σελ.32

κι απέδειξαν πως προτιμούν τον Πύρρο
 ο βασιλεύς Δημήτριος (μεγάλην
 είχε ψυχή) καθόλου — έτσι είπαν —
 δεν φέρθηκε σαν βασιλεύς. Επήγε
 κ' έβγαλε τα χρυσά φορέματά του,
 και τα ποδήματά του πέταξε
 τα ολοπόρφυρα. Με ρούχ' απλά
 ντύθηκε γρήγορα και ξέφυγε.
 Κάμνοντας όμοια σαν ηθοποιός
 που όταν η παράστασις τελειώσει,
 αλλάζει φορεσιά κι απέρχεται.»¹⁷

Ο Καβάφης κατεβαίνει στα μύχια της ψυχής και του τρόπου σκέψης του «μικρού ανθρώπου». Μελετάει τη συμπεριφορά του με διαύγεια και ψυχραιμία, με τον πιο αυστηρό, οξύ κι επώδυνο τρόπο, χωρίς τερτίπια κι εξιδανικεύσεις. Έχει απόλυτη επίγνωση των ηθικών και συνειδησιακών ορίων που επιβάλλει στον «κανονικό» άνθρωπο, ο «κανονικός» τρόπος ζωής... Δεν προτείνει, δεν μιλάει για εξέγερση, αυτή όμως, ως αίσθηση, ως ιδέα, ακόμα και ως ανάγκη, διαπερνά σα μια απρόσμενη και θαρραλέα αχτίδα φωτός τον ομιχλώδη κόσμο των σκιών της ποίησης του.

Στην **utopia negativa** του Καβάφη, τα πρόσωπα φέρουν με τρόπο διακριτό τις αρνητικές στιβάδες της ύπαρξής τους, οι οποίες, βέβαια, προβάλλονται αμείλικτα από τον ποιητή. Οι «(...) ευτελείς συνήθειες, και μικροπρέπειες, κι αδιαφορίες.(...)»¹⁸, η βίαιη αυτεπίγνωση των ορίων, των φόβων και των αντιφάσεων των «μικρών ανθρώπων», οδηγούν ποιητή και αναγνώστη στα όρια μιας εξέγερσης της ηθικής. Ο ποιητής, αποκαλύπτοντας τον μικρόκοσμο της ηθικής και συνειδησιακής σήψης των ανθρώπων στο αστικό περιβάλλον της «Σατραπείας», προτείνει μια ηθική της ανθρώπινης χειραφέτησης. Καλεί τον αναγνώστη να σταθεί και πάλι στο ηθικό ύψος που του αναλογεί, αναζητώντας –

¹⁷ «Ο Βασιλεύς Δημήτριος», ο.π., τ.Α', σελ.33

¹⁸ «Η Σατραπεία», ο.π., τ.Α', σελ.22

«τον έπαινο του Δήμου και των Σοφιστών,
τα δύσκολα και τ' ανεκτίμητα Εύγε·
την Αγορά, το Θέατρο, και τους Στεφάνους.»¹⁹

Μόνο τότε στον πηγαϊμό για την Ιθάκη θα' ναι μακρύς ο δρόμος –
«(...) αν μέν' η σκέψις σου υψηλή, αν εκλεκτή
συγκίνησις το πνεύμα και το σώμα σου αγγίζει.
Τους Λαιστρυγόνας και τους Κύκλωπας,
τον άγριο Ποσειδώνα δεν θα συναντήσεις,
αν δεν τους κουβανείς μες στην ψυχή σου,
αν η ψυχή σου δεν τους στήνει εμπρός σου.»²⁰

Είναι, λοιπόν, το εντός μας ψέμα, ο εντός μας θάνατος, που μαστίζει εκ των ένδον τον κόσμο μας· με τον εαυτό μας – ατομικό και συλλογικό – οφείλουμε πάνω και πρώτα απ' όλα ν' αναμετρηθούμε. Ο Καβάφης «μεταφέρει την αναμέτρηση από τον έξω στον μέσα μας κόσμο, εκεί που εγγράφουν με πιο αποτελεσματικό τρόπο τις ανελεύθερες επενέργειες τους οι κάθε είδους θεολογίες.»²¹

Συστατικό στοιχείο της **via negativa** του Καβάφη προς την ανθρώπινη χειραφέτηση είναι η περίφημη **ειρωνεία** του. Με το ειρωνικό και σκωπτικό του μειδίαμα, ανεπαισθήτως, αλλά και με ιδιαίτερη σφοδρότητα, ο ποιητής επαναξιολογεί όλες τις θεσμοθετημένες αξίες του αστικού κόσμου, αφού πρώτα, κυριολεκτικά τις ξεθεμελιώνει. Αυτή η διαδικασία καθολικής επαναξιολόγησης των αξιών, έχει τελικά θετικό πρόσημο για τον ποιητή, εφόσον οραματίζεται την ανθρώπινη ελευθερία ως τον *ενσυνείδητο αυτοκαθορισμό*²² του ανθρώπου, ατομικά και συλλογικά. Ο Καβάφης δεν στέκεται απλώς στην κριτική της εξουσίας. Σηλητεύει με ιδιαίτερη οξύτητα την ανθρώπινη συμπεριφορά που αναπαράγει τις

¹⁹ Ο.π.

²⁰ «Ιθάκη», ο.π., τ.Α', σελ. 29

²¹ Αλέξανδρος Α. Χρύσης: «Ο Μαρξ της εξέγερσης στον Κήπο του Επίκουρου», σελ. 153, εκδ. Γκοβόστη, Αθήνα, 2003.

²² Φώτης Τερζάκης: «Η έννοια του κομμουνισμού και το αυτοδιαχειριστικό πρόταγμα», Πανοπτικόν τ.18, σελ.49

συμβάσεις της εξουσίας, συντηρώντας τες μονάχα για μιας μορφής ευτελή και μάταιη καλοπέραση.

Η ιδέα για τον άνθρωπο – και – τον – κόσμο που προτείνει εμφυσιέται από την επικούρεια αντίληψη της ελευθερίας ως ρήξη με την αναγκαιότητα, όπου ο άνθρωπος, ως ον αυτόνομο, αρνείται κάθε μορφή πραγματοποίησης και αλλοτρίωσης, συνυπάρχει δημιουργικά με τους συνανθρώπους του, διαμορφώνοντας από κοινού μια νέα ιδέα για την κοινότητα, όπου αισθήσεις, ένστικτα, εργασία, νους και φαντασία αλληλεπιδρούν και συνυπάρχουν αρμονικά για το άτομο και το σύνολο. «Η ελευθερία είναι μια κοινωνικο – ιστορική δημιουργία, μια θετική αξία, έργο όλων μαζί και καθενός ξεχωριστά. Η μεγάλη ποικιλία ικανοτήτων, ενεργειών, παθών που εκδηλώνουν τα ανθρώπινα όντα όταν δρουν από κοινού είναι ο πλούτος της κοινωνίας»²³, γράφει ο αναρχικός ψυχαναλυτής Eduardo Colombo.

Στην ποίηση του Καβάφη, το αίτημα της ανθρώπινης χειραφέτησης, συλλογικής και ατομικής, τίθεται με τρόπο έμμεσο και πλάγιο. Ο λόγος και η σκέψη του ποιητή επιχειρούν διαρκείς ρωγμές στα παγιωμένα σχήματα συμπεριφοράς, σκέψης και πρόσληψης της καθημερινότητας απ' την πλευρά του αναγνώστη. Στις ρωγμές αυτές είναι που διαφαίνεται η δυνατότητα του «μικρού ανθρώπου» να τολμήσει τις αναγκαίες και ριζικές ανατροπές στη ζωή, ν' αναλάβει πάλι τα ηνία της ιστορίας και να πει, όπου είναι αναγκαίο, «το μεγάλο Ναι ή το μεγάλο το Όχι»²⁴.

Τον έμμεσο τρόπο να μιλήσει γι' αυτά που τον ενδιαφέρουν, ο ποιητής τον πετυχαίνει δημιουργώντας ηθελημένη απόσταση από το ανά χειρας θέμα, ακριβώς για να το φωτίσει με την ειρωνική οξύτητα της κριτικής του, δίνοντας στον αναγνώστη τα απαραίτητα ερεθίσματα ως προς την κινητοποίηση της σκέψης, των συναισθημάτων και της φαντασίας του.

Η ποίηση του Καβάφη έρχεται «από μακριά»²⁵, από το βάθος της ιστορίας, συχνά από τους ρωμαϊκούς κι ελληνιστικούς χρόνους. Ο ποιητής παίρνει ένα γνωστό γεγονός, μια οικεία συμπεριφορά της καθημερινότητας, μια οικεία στάση ζωής και τη μεταφέρει πίσω σε μια συγκεκριμένη ιστορική εποχή. Εκεί στήνει το σκηνικό της παράστασης του. Από-οικειοποιεί αυτή τη συμπεριφορά, όπως θα έλεγε ο Μπρεχτ, την κάνει να φαίνεται

²³ Eduardo Colombo: «Η βούληση του λαού», σελ. 32, εκδ. Στάσει Εκπίπτοντες, Αθήνα, 2013.

²⁴ «Che fece... Il Gran Rifiuto», ο.π., τ.Α', σελ.108

²⁵ Πρόκειται για έκφραση του Μπέρτολτ Μπρεχτ, ο οποίος επηρεάστηκε από την ποίηση και την τεχνοτροπία του Καβάφη.

παράξενη ή και ξένη – εφόσον φαινομενικά αφορά ανθρώπους που έζησαν αιώνες πριν – στον αναγνώστη, αλλά την προβάλλει με τέτοιο τρόπο ώστε να χτυπάει άμεσα στην καρδιά του ζητήματος που τον απασχολεί²⁶.

Δεν είναι τυχαίο που ο γερμανός θεατρικός συγγραφέας, σκηνοθέτης και ποιητής Μπέρτολτ Μπρεχτ επηρεάστηκε σε μεγάλο βαθμό από την ποίηση του Καβάφη. Στα 1953 ο Μπρεχτ έγραψε το ποίημα «Διαβάζοντας έναν όψιμο Έλληνα ποιητή», επηρεασμένος από τους «Τρώες» του Καβάφη. Το παραθέτουμε εδώ στη μετάφραση του Γ.Π. Σαββίδη:

*«Στες μέρες όπου η πτώσις των ήταν βεβαία
-στα τείχη επάνω είχεν ήδη αρχίσει ο θρήνος-
κομμάτι κατόρθωσαν οι Τρώες να μπαλώσουν, κομμάτι
τες τριπλές ξύλινες πύλες, κομμάτι.
Και άρχισαν να έχουν θάρρος και καλές ελπίδες.
Ωστε και οι Τρώες, λοιπόν.»²⁷*

Οι παρεμβάσεις του Μπρεχτ στο κείμενο του Καβάφη είναι ελάχιστες, αν και πλήρως ανατρεπτικές ως προς το νόημα του ποιήματος. Οι Τρώες του Καβάφη, που εκφράζονται σε πρώτο πληθυντικό, είναι τραγικοί μες στη συναίσθηση της ματαιότητάς τους και μες στην παραλυτική δειλία που διακόπτει πάντοτε τις καταδικασμένες τους προσπάθειες.

Οι Τρώες του Μπρεχτ αυταπατώνται νομίζοντας πως έχουνε ξεορκίσει το κακό, αφού διόρθωσαν «κομμάτι» τις τριπλές ξύλινες πύλες, πιστεύοντας πως με την ελάχιστη, σχεδόν άκοπη αυτή διορθωτική παρέμβαση, ο Αχιλλέας που μαίνεται έξω απ' τις πύλες μπορεί να ανακοπεί. Το απροσδιόριστο «εμείς» του καβαφικού ποιήματος δεν είναι εμφανές στον Μπρεχτ. Υποκρύπτεται όμως στην αινιγματική τελευταία φράση. Αυτή την ανακουφιστική, βαυκαλιστική αυταπάτη ότι οι ματαιοπονίες τους θα μπορούσαν να τελεσφορήσουν την είχαν «και οι Τρώες λοιπόν» – δηλαδή, οι Τρώες όπως κι εμείς.

²⁶ Ενδεικτικά αναφέρουμε: «Περιμένοντας τους Βαρβάρους», ο.π., τΑ', σελ.110-111 & «Εν Μεγάλη Αποικία, 200πΧ», ο.π., τΒ', σελ.72-73

²⁷ Ιστότοπος σπουδαστηρίου Νέου Ελληνισμού: <http://www.snhell.gr/archive/bio.asp?id=1>

Σε ποιον, όμως, αναφέρεται το «εμείς» του Μπρεχτ; Ο Μπρεχτ γράφει το καθαφικό του ποίημα στα 1953, λίγο μετά την αποτυχημένη λαϊκή εξέγερση εναντίον του σταλινικού καθεστώτος της Λ.Δ. της Γερμανίας²⁸. Το καθεστώς, στην προσπάθειά του να αμβλύνει τη δυσαρέσκεια του λαού, τελικά επέτρεψε αυξήσεις στην παραγωγή καταναλωτικών αγαθών και εισαγωγές πρώτων υλών και τροφίμων από το εξωτερικό. Ήταν, δηλαδή, μια προσπάθεια να διορθώσει «τις τριπλές ξύλινες πύλες, κομμάτι» πιστεύοντας, με αυτάρεσκη ανοησία, πως έτσι θα κρατούσε υπό έλεγχο τη λαϊκή μῆνιν...

Φυσικά, η εμμονή του ποιητή με τους ρωμαϊκούς και ελληνιστικούς χρόνους δεν είναι τυχαία. Η μοναδική στην ιστορία στιγμή δημιουργίας του Αθηναϊκού τριπτύχου του 5^{ου} αιώνα π. Χ. Δημοκρατία – Φιλοσοφία – Τραγωδία (παρ' όλες τις γνωστές αντιφάσεις που περιέχει σχετικά με την θέση των γυναικών, των δούλων κλπ.), έχει παρέλθει ανεπιστρεπτί. Ο άνθρωπος πλέον δεν είναι, δεν θέλει και δεν μπορεί να είναι ούτε ελεύθερος, ούτε «καλός κ' αγαθός». Το περίφημο «λόγον διδόναι και λαμβάνειν»²⁹ (Ξενοφών, «Οικονομικός» 11,22), η παρρησία³⁰ και η ισηγορία³¹,

---

²⁸ Η εξέγερση ξεκίνησε από ένα τυπικά “επουσιώδες” γεγονός. Στις 15 Ιούνη του 1953, εξήντα οικοδόμοι που εργάζονταν σε ένα υπό κατασκευή νοσοκομείο στο Ανατολικό Βερολίνο κατέβηκαν σε απεργία καθώς βρέθηκαν αντιμέτωποι με την απειλή περικοπής έως και του 1/3 του μισθού τους αν δεν κατάφεραν να αυξήσουν την παραγωγή τουλάχιστον 10%. Την επόμενη μέρα, οι απεργοί ξεκίνησαν περιοδεία στις οικοδομές του Βερολίνου. Ωρα την ώρα, χώρο το χώρο η απεργία άρχισε να απλώνεται με βασικό σύνθημα “είμαστε εργάτες, όχι σκλάβοι”. Ταυτόχρονα μαζί με τα οικονομικά αιτήματα άρχισαν να υπάρχουν αιτήματα για απελευθέρωση κρατουμένων και ελεύθερες εκλογές. Στις 17 Ιούνη μετατράπηκε σε γενική απεργία με τη συμμετοχή να φτάνει τις 300.000 εργάτες και να απλώνεται στις μεγαλύτερες πόλεις: Στο Μέρσεμπουργκ 10.000 εργάτες απεργούν, με τους διαδηλωτές να ξεκινάνε από το εργοστάσιο της Λέουνα και να εισβάλλουν στο αστυνομικό τμήμα. Στο Χάλε, 8.000 σιδηροδρομικοί καταλαμβάνουν το δημαρχείο και τα γραφεία του κόμματος. Σε επεισόδια που ξεσπάνε στο στόχαστρο βρίσκονται δικαστές, αστυνομικοί, μυστική αστυνομία. Σε πολλά σημεία η αστυνομία αρνείται να πυροβολήσει. Το πρωί της 17ης Ιούνη, δεκάδες χιλιάδες διαδηλωτές πλημμυρίζουν το Βερολίνο, πετυχαίνοντας να εισβάλλουν ακόμα και σε κυβερνητικά κτίρια με την αστυνομία να αδυνατεί να τους σταματήσει. Έρχεται η ώρα του στρατού. 25.000 ρώσοι στρατιώτες με υποστήριξη τεθωρακισμένων επιτίθενται μαζί με την αστυνομία στους απεργούς. Ο αριθμός των νεκρών από την καταστολή δεν είναι εξακριβωμένος, αλλά το λιγότερο 55 διαδηλωτές, (ίσως και τριπλάσιος αριθμός) έχασαν τη ζωή τους. Εκατοντάδες τραυματίστηκαν, χιλιάδες συνελήφθησαν, δεκάδες εκτελέστηκαν και πολλοί άλλοι καταδικάστηκαν αργότερα σε θάνατο.

²⁹ Όλοι οι ασκούντες εξουσία, αιρετοί και κληρωτοί, υπόκεινται σε ουσιαστικό έλεγχο, δίνουν λόγο και απολογισμό ενώπιον της εκκλησίας του δήμου.

βασικά συστατικά των αμεσοδημοκρατικών παραδόσεων της αγοράς, δίνουν τη θέση τους στον «μικρό άνθρωπο» της κουτοπονηριάς, της ίντριγκας, της εξουσιομανίας και του μικρού ηθικού αναστήματος, συνήθεις στόχοι της αιχμηρής πέννας του ποιητή.

Στην ποίηση του Καβάφη συντελείται μια **υπόγεια εξέγερση της ηθικής** του ανθρώπου και του συνόλου, του ατόμου και της κοινωνίας. Πρόκειται για έναν ποιητή που αρνείται να κλειστεί σε ακαδημαϊκά σχήματα και καλούπια, που επιμένει να διαμορφώνει τον δικό του προσωπικό αστερισμό θεμάτων και θεματικών, με τα οποία έμμεσα καταπιάνεται. Ο Καβάφης είναι ταυτόχρονα ερωτικός, πολιτικός, ιστορικός, φιλοσοφικός κ.α. Ο ίδιος ο ποιητικός του κόσμος είναι και η μόνη μορφοποίηση που δέχεται το έργο του. Στις σιωπές ανάμεσα απ' τους στίχους η πληγή παραμένει διαρκώς ανοιχτή... Στην ποίηση του το αίτημα της ανθρώπινης χειραφέτησης τίθεται χωρίς οριστικές απαντήσεις και θετικά προτάγματα. Το ερώτημα «Προς τι ο άνθρωπος;»³² παραμένει πάντοτε εκεί, βασανιστικό και αμείλικτο. Ο ποιητής δεν προσπαθεί να μας σώσει από τίποτα, ούτε και να σωθεί ο ίδιος. Ακολουθεί σιωπηλά την επώδυνη οδό της άρνησης, κρούοντας τον κώδωνα του κινδύνου, θέτοντας πεισματικά το αίτημα για αυτεπίγνωση και συνειδητό βίο στους ανθρώπους όλων των εποχών...

Σάββας Στρούμπος

Αθήνα, Δεκέμβριος 2013

³⁰ η ελεύθερη έκφραση γνώμης, το να εκφράζει κανείς την άποψή του με θάρρος και ειλικρίνεια.

³¹ το δικαίωμα που έχουν όλοι οι πολίτες να αγορεύσουν, να μιλήσουν στην Εκκλησία του Δήμου.

³² Γκέοργκ Μπύχνερ: «Βόυτσεκ», μτφ Ιωάννα Μεϊτάνη, σελ. 49, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα, 2013.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Μαρξ, Καρλ: «*Διαφορά της δημοκρατίας και επικούρειας φυσικής φιλοσοφίας*», εκδόσεις Γνώση, Αθήνα, 2012.
- Μπύχνερ, Γκέοργκ: «*Βόντσεκ*», μτφ. Ιωάννα Μεϊτάνη, εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα, 2013.
- Λαμπρίδης, Μανώλης: «*Il gran rifiuto*», Επιθεώρηση Τέχνης, τχ7, Ιούλιος 1955.
- Λεβί, Μικαέλ: «*Λύτρωση και Ουτοπία*», εκδόσεις Ψυχογιός, Αθήνα, 2012.
- Τερζάκης, Φώτης: «*Η έννοια του κομμουνισμού και το αυτοδιαχειριστικό πρόταγμα*», Πανοπτικόν, τχ18.
- Χρύσης, Α. Αλέξανδρος: «*Ο Μαρξ της εξέγερσης στον Κήπο του Επίκουρου*», εκδόσεις Γκοβόστη, Αθήνα, 2003.
- Colombo, Eduardo: «*Η βούληση του λαού*», εκδόσεις Στάσει Εκπίπτοντες, Αθήνα, 2013.